

ACADEMIA OAMENILOR DE ȘTIINȚĂ DIN ROMÂNIA
Secția de Istorie și Arheologie

Ioan VLAD CNEAZUL

LUPȘA
și
ISPITA
TURISMULUI

Prezentare, Promovare, Provocare

*Viața poate fi înțeleasă doar privind înapoi,
însă trebuie trăită privind înainte.*

Kierkegaard

Seria LUPȘA – AUR ȘI OAMENI
VOL. XII

Editura PASTEL, Brașov, 2021

Echipa de procesare: VIRGINIA TOADER, n. VLAD; Alin și David BĂȚAGA;
Anca Iuliana DAN, c. Ploața; Mircea GOIA, Nicolae ZAHARIA;
Georgiana VLAD; Ioana Vlad, Maria Roșca, Liana Bota

Corectura: Ioan VLAD, Gabriela DARABAN, Dorina SABĂU

Ilustrația: Ioan VLAD, Gabriela DARABAN

Coperta 1: Tablou Muntele Sainte-Victoire, de Paul Cézanne; Foto
delegația lupșenilor la sărbătoarea Centenarului de la Alba Iulia,
1 Decembrie 2018

Editat de Editura Pastel Brașov
e-mail: editurapastel@gmail.com
tel: 0733.043.263

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Lupșa - aur și oameni : o comună din Țara Moților : antologie

monografică / coord.: prof. univ. dr. Ioan Vlad cu sprijinul special al
prof. Sabin Andrieș ; autori: prof. Monica Albu-Rotaru, prof. univ. dr.
Ioan Horga, Petru Albu, - Brașov : Pastel, 2006
2 vol.

ISBN 978-973-8944-06-0

**Vol. 12 : Lupșa și ispita turismului : prezentare, promovare,
provocare.** / Ioan Vlad Cneazul. - 2021. - ISBN 978-606-658-325-1

I. Vlad, Ioan

908

Cuprins

INTRODUCERE.....	11
I. MOȘTENIREA ISTORICĂ A LUPȘEI – UN PRIM ȘI DETERMINANT	
CAPITAL TURISTIC.....	25
1. Tradiția aurăritului și mineritului la Lupșa – un potențial	
El Dorado turistic de viitor.....	25
• La Lupșa, aurul „curge” pe pâraie, pe văi, pe Râu	25
• Aurul aluvionar – primordial și prioritar în istoria aurăritului	26
• Mirajul aurului – de nestăvilit.....	30
• Lupșa – între mirajul aurului și ispita turismului aurifer.....	32
• Aurăritul ca turism	37
2. Cnezatul și curtea cnezială de Lupșa. O reconstituire necesară și benefică turismului.....	39
A. Cnezatul Lupșa – piesă de tezaur în istoria comunei	39
• LUPȘA – nume de familie, de sat și de cnezat	41
• Familia și moșia cnezială Lupșa.....	42
• Cnezatul – forță, noblețe și identitate românească ortodoxă	46
• Afundarea în istorie	49
B. Curtea cnezială Lupșa	50
• Curtea nu putea fi pe Dealul Iobagului.....	50
• Podireul – Curtea cnezială Lupșa	52
• Cnezatul și curtea cnezială Lupșa trebuie să renască într-un „cnezat” al turismului cultural românesc	56
• Nevoia de poveste și de aristocrație.....	57
• Câteva sugestii pentru investitori și proiectanți	59
C. Vlazii de Valea Lupșei. Epilog la cnezat, cneji și curtea cnezială	60
• Succesiunea patrimonială.....	62
• Urmașii biologici și moștenitorii patrimoniali.....	63
• Moștenitorii și urmașii direcți ai cnejilor sunt familiile VLAD din Valea Lupșei	64
• De ce numele de VLAD? Este el cnezial?	67
• Lupșenii – fiii onomastici; Vlazii – fiii biologici ai cnejilor	72
• O stranie uitare de sine.....	73
• Concluzii.....	75
D. Genealogie cnezială la Lupșa	80
• Familia cnezială Lupșa (c.1325-c.1550)	80
• Vlazii de Valea Lupșei – urmașii cnejilor. Încercarea de reconstituire genealogică.....	81

3. Lupșa în revoluția lui Horea. Eroi și luptători pentru un monument	101
• Capii revoluției prezenți la Lupșa	101
• Făurarii de arme și fapte de arme la Lupșa.....	103
• Lupșenii lui Horea: căpitani, eroii și masa luptătorilor	105
• Centenarul Horea sărbătorit la Lupșa și-n Parlamentul maghiar	112
4. Lupșa în vremea lui Avram Iancu. O istorie cu luptători și eroi parcă vii la Lupșa.....	115
• Căpitani lupșeni ai lui Iancu	116
• Eroii lupșeni ai revoluției	119
• Avram Iancu – „scump odor” în „avutul nostru național”	122
• Laița lui Iancu	126
5. Steag lângă steag la Centenar. Din Olimpul românismului în Cetatea de Scaun. Lupșa și valorile ei – promovare prin noi înșine.....	128
• Tricolorul lupșenilor din 1918 – vedeta Centenarului bucureștean al Marii Uniri	129
• La Centenar, lupșenii – în cuget și faptă cu strămoșii de la 1918	131
• Din Olimpul românismului în Capitala României Centenare. Steagurile Lupșei, 1918 și 2018, întâlnire de gradul zero, lângă Columnă și Tezaur	134
• Să tragem linie.....	139
6. Lupșenii în epopeea rezistenței anticomuniste din Apuseni	149
• Lupșenii în grupul maiorului N. Dabija	150
• Nicolae Macavei: „ce ușor este să-i suprim... pe Ana Pauker și pe Gheorghiu-Dej”	152
• Din nou, Căbuleștii fac istorie	153
• Un mușcan, Alexandru Lazăr, creator și conducător de grup de luptători	155
• Doi lupșeni în Grupul Alex. Maxim	158
• Trei lupșeni în Grupul Diamandi	159
• Istorie în familie	161
II. REZISTENȚĂ MARTIRICĂ ÎN ORTODOXIE ȘI CTITORII ORTODOXE LA LUPȘA. PENTRU UN TURISM RELIGIOS	165
1. Rezistența lupșenilor la Uniație. Martiriul lui Căbulea și Barstan.....	165
• Silniciile habsburgice, prin Biserica Unită, pentru dezbinarea poporului român din Transilvania	165
• Conflict deschis la Lupșa între uniți – sprijiniți de habsburgi – și ortodocși (1826-1829).....	171
• Pr. Nicolae Gherman de la carierism la vânzarea și trădarea ortodoxiei.....	173

• „S-au dat afară uniții din sat!”	177
• Martiriul celor doi – Căbulea și Barstan – și răpirea bisericii de către uniți, 1829.....	179
• Victorie fără glorie a uniților	182
• Concluzii, consecințe, implicații	184
2. Biserica Sf. Gheorghe din Deal, cea mai veche biserică de zid din Țara Moților	189
• Ctitoriile cneziale în ortodoxie la Lupșa și potențialul lor turistic	189
• Biserica din Lupșa între vechile biserici de piatră ortodoxe	191
• Forma veche a bisericii (sec. XIV-XVII)	194
• Atestarea documentară, reconsiderări	195
• Este sau nu necropolă cnezială?	198
• Cât a fost ortodoxă și cât a fost catolică sau unită Biserica din Deal?	201
• Pentru un timp, este, formal, catolică	203
• Și la Lupșa „nu-i pe voia împăratului, ci pe voia satului”	205
3. Vechea biserică a Mănăstirii, „cea mai veche biserică de lemn din Transilvania”	208
• Petru Pavel Aron, episcopul unit – salvatorul la 1762	209
• Mutilarea calvină de la 1694	211
• Zestrea artistică și duhovnicească	213
• „Vom fi ce-am fost și mai mult decât atât!”	216
4. Biserica înecată – ținta unui turism extrem.....	218
• Geamăna sub blestem	219
• Trădarea lui Crișan – păcat greu al unor șășeni	222
• Geamăna – o Sodomă a secolului XX.....	224
• Anticristul comunist dă foc Sodomei	226
• Geamăna – ținta unui turism extrem	230
• Sodoma moare, dar biserica trebuie să învingă, să trăiască.....	234
• Biserica plutitoare.....	236
5. Biserica Sf. Mihail din Vința salvată din Sodoma Apusenilor pentru a renaște în Muzeul ASTRA din Sibiu	239
• Biserica din Albac – prima plecată.....	239
• Ultima liturghie la Vința	241
• „Salvatorul sfinților” – dr. Raluca PRELIPCEANU.....	243
• „Salvând biserica, ne salvăm sufletul!”	245
• Pictura – „invitație la îndumnezeire”	246
• „Femeia care a împiedecat moartea unei bucăți de istorie românească”	249

6. Lupșenii creatori de artă sacră.....	255
• Lupșa – comună cu treisprezece biserici.....	255
• Pictorii de biserici lupșeni și arta lor.....	257
• Ianăș mușcanul – un meșter Manole al Lupșei.....	260
• Zestrea de pictură religioasă la Lupșa.....	264
7. Protopopiatul Lupșa.....	267
• Începuturile și un secol și jumătate de istorie a Protopopiatului cu sediu la Lupșa.....	267
• Sediul la Baia, Protopopiatul la Lupșa.....	270
• Dinamica teritorială a tractului.....	273
• Primejdii și dușmani ai Tractului.....	273
• „Neliniști în popor”.....	275
• Școlile din protopopiat.....	277
8. Uniția la Lupșa sau „fu pe voia satului, nu pe voia împăratului”.....	280
• Parohia unită la Lupșa (1829-1948).....	282
• Doi însemnați preoți uniți lupșeni.....	286
III. MUZEUL LUPȘEI – „UNUL DIN IZVOARELE CELE MAI CRISTALINE ALE ETNOGRAFIEI ROMÂNEȘTI” (V. Vântu).....	291
1. Muzeul Lupșa – muzeu al Țării Moșilor sau „proiecție în posteritate a tulburătoarei lumi moșești”.....	292
2. „Comoara de pe Arieș” un prim pas spre cercetarea vastului patrimoniu al Muzeului.....	294
3. Sebastian Ciapa – luminatul înaintemergător.....	296
• Sebastian Ciapa – primul istoric al comunei.....	298
• În slujba cauzei naționale.....	302
• Sebastian Ciapa – omul.....	304
• Luminatul înaintemergător al Muzeului.....	305
4. Pamfil Albu și ctitoria sa, adică „lumina înaltă și curată a unui apostolat nedesmintit”.....	307
• „Șef de școală”, nu „șef de promoție”.....	309
• Colecția sau „odiseea peregrinărilor pe coclauri”.....	310
• Muzeul Lupșei are vârsta României Mari.....	311
• „Muzeul ăsta a fost făcut de un bolund!”.....	314
• Scrierea istoriei după ureche.....	316
• „Mitologia populară a obiectelor”.....	319
5. Muzeul Lupșei – brand și reper identitar.....	322
IV. OFERTA GEOGRAFIEI PENTRU TURISM LA LUPȘA.....	327
1. Moșii și Țara Moșilor – „mândria mândrului Ardeal”.....	328
• Valea Arieșului – valea aurului.....	331

2. Lupșa – „fruntașa și frumoasa comună de munte” (P. Șpan).....	333
• „Sufletul lupșanului”.....	339
3. Mărgaia – vedeta turismului la Lupșa.....	342
• Masa Mărgăii – belvedere cu pod de sticlă, atracție irezistibilă.....	345
• Alte amenajări, alte oportunități pe Mărgaia.....	348
4. Coroana munților – turism alpin.....	351
• Puțină istorie pe Muntele Mare.....	354
• Căldările cu smoolă de la Valea Lupșei.....	357
• Păienjeniișul de trasee turistice la Lupșa.....	360
• Spre Muntele Mare.....	362
• Spre Munții Metaliferi.....	364
V. CUPRU MIN – UN OBIECTIV (TURISTIC) CARE SE VEDE DIN SPAȚIU.....	367
• Metaliferii – un combinat metalurgic subteran al erelor geologice.....	368
• Domul sau Catedrala de la Fundoaia.....	369
• Jucăriile oloșilor (uriașilor).....	370
• Cariera-amfiteatru.....	371
• Lucrarea uriașului „Sfarmă Piatră”.....	373
• Dușmance și pețitori la fata de măritat, tânără, frumoasă și bogată.....	374
• Cupru Min – spovedanie și ispășire.....	375
• Virtuțile turistice ale Cupru Min.....	377
VI. LUPȘA – O PERSPECTIVĂ ȘI O STRATEGIE ORIENTATĂ SPRE TURISM.....	380
1. Lupșa – o perspectivă cărturărească.....	381
• Cărțile monografice ale Lupșei și autorii lor.....	381
• Lupșenii lui Lica lui Todor.....	384
• Lupșa fantasmelor – o monografie paralelă.....	386
• „Cupa plină de dulceața miedului”.....	389
• Lupșa în cărțile Țării Moșilor.....	392
• Arhive lupșene interzise.....	394
• O bibliografie a Lupșei.....	395
2. Lupșa – o perspectivă urbană.....	399
• Monumente în centrul comunei.....	401
3. Lupșa – o perspectivă cultural-patrimonială.....	404
• Asociația cneazul Căndea – un minister al culturii, identității și integrării naționale.....	407
• Portul și învârtita, bijuterii în coroana cnezială a Lupșei.....	410
• O casă de cultură a Asociației.....	413

4. Lupșa – o perspectivă a turismului cultural	416
• Turismul din Apuseni – exclusiv un turism natural	417
• Trendul ascendent al turismului cultural	418
• Repere culturale și istorice cu potențial turistic ale Lupșei	420
• Restaurările și reconstituirile ca repere istorice	426
• Cumpăna între tradiție și modernitate, între identitate locală și globalizare – șansa noastră de ieri și de mâine	428
ANEXE.....	434
• 1. Aurăritul minier și aluvionar la Lupșa	434
• 2. Aurăritul aluvionar la Valea Lupșei	435
• 3. Planul de situație Zona Baia Cirului	436
• 4. PODIREU – Valea Lupșei. Cetatea cnezială	437
• 5. Lista eroilor lupșeni.....	438
• 6. Propuneri de înscrisuri pe însemne memoriale.....	447
• 7. Vocația slujirii preoțești la lupșeni. Lista preoților originari din Lupșa în ultimele cinci decenii	452
• 8. Hartă: Lupșa – stațiune turistică	456
• 9. Mărgaia turistică. Propuneri de suprastructură.....	458
• 10. Prezumptivii susținători, promotori și făuritori ai proiectului Lupșa – stațiune turistică (continuare de pe coperta 2)	459
EPILOG	478
• 1. Muntele „Sainte-Victoire” – prototipul montan lucrativ și de imagine, prin Mărgaia, pentru Lupșa	478
• 2. Ce mi-a dat mie Lupșa?	coperta IV-III
ILUSTRĂȚIE.....	483

INTRODUCERE

Motto:

„Entuziasmul și încrederea d-lui I. Vlad în posibilitatea de a face din meleagurile lupșene o zonă prosperă sunt molipsitoare, fiindcă se întemeiază pe realități și se exprimă în formulări de acțiuni concrete. Vestigiile istorice, natura generoasă, cultura populară, tradițiile etnografice, folclorul, vrednicia oamenilor, oferă temeuri solide pentru proiecte și acțiuni de promovare a turismului și agroturismului ecologic... este nevoie doar de acțiune fermă și înțelept coordonată, de oameni cu inițiativă, pricepere și dăruire, decizi să folosească toate șansele pentru a aduce schimbări, în acord nu numai cu tradiția, ci și cu cerințele și valorile erei integrării și globalizării.

Deci, fii ai satului, întoarceți-vă cu dragoste și recunoștință spre locul binecuvântat al obârșiei voastre și dovediți că știți să înmulțiți «talantul» ce v-a fost încredințat!” (subl. I.V.)

*Prof. Lucia SIMIONAȘ, n. Popa, fiică a satului;
„Lupșa – aur și oameni”, vol. IV, pag. 909*

Am pus drept motto acest text al distinsei colege clujene pentru că probează personal, sau poate în numele unei generații, că-mi înțelege încrederea în șansa prosperității prin turism a comunei noastre, pentru că Lupșa are toate virtuțile și toate resursele materiale și umane pentru această aspirație, iar dacă și fiii satului se întorc spre „locul binecuvântat al obârșiei” înmulțiți de învățătură, de experiență și de performanță, pentru a pune umărul, încrederea și șansa pot deveni realitate.

Cu „entuziasmul și încrederea” mereu alimentate pe parcursul acestui proiect monografic – Lupșa, care ajunge, iată, la volumul doisprezece, vreau, cu această carte, să fac demonstrația completă și deplin convingătoare că șansa turismului la Lupșa este una reală, că deschiderile și inițiativele sunt practice și realiste, că această cale este, poate, cea mai viabilă în aceste vremuri, că resursele Lupșei, puse în slujba lupșenilor, pe această cale, au acum cea mai eficientă utilizare.

Există în istoria Lupșei, și nu numai, o alternanță a folosirii resurselor, a priorității acestora pe epoci istorice, pe lângă o folosire simultană, dar

I. MOȘTENIREA ISTORICĂ A LUPȘEI – UN PRIM ȘI DETERMINANT CAPITAL TURISTIC

1. Tradiția aurăritului și mineritului la Lupșa – un potențial El Dorado turistic de viitor

Motto:

*„Culegătorii de aur sau aurarii sunt mulți pe Valea Arieșului. **Lupșenii sunt cei mai renumiți aurari.** Mai sunt în comunele Sălciua, Bucium, Bistra și Baia de Arieș.”*

*Prof. Valeriu BUTURĂ,
„Culegătorii de aur de pe Arieș”,
„Gazeta ilustrată”, nr. 6-7, 1934, p. 106*

„Lupșa – aur și oameni...” este sintagma pe care, cu ani în urmă, am pus-o ca titlu pe monografia-antologie a comunei natale, mai mult preluând-o și adaptând-o după Geo Bogza, decât s-o fi înțeles atunci în profunzimea veridicității ei, așa cum ni se conturează acum, după o analiză mai atentă a aurăritului tradițional la Lupșa. Mi se părea, atunci, că mai mult vecinătatea cu Roșia Montană și Baia de Arieș dă și Lupșei o aură de zonă minieră, iar aurăritul aluvionar ar fi fost ceva secundar, nesemnificativ și primitiv.

Or lucrurile stau, se pare, cu totul altfel!

La Lupșa, aurul „curge” pe pâraie, pe văi, pe Râu

Această constatare o făcea cineva la adresa întregii zone a Munților Apuseni, în care intră, firește, și Lupșa. Dar studiul tradiției aurăritului la Lupșa ne dovedește că Lupșa este auriferă și că aici aurul „curge”, prin descoperirea unor urme și dovezi, numeroase și convingătoare, că aurul s-a exploatat aici de-a lungul întregii lui istorii, atât aluvionar, cât și minier, și că Lupșa, în ambele cazuri, are resurse proprii, atât de zăcământ, cât și aluvionar.

Prin urmare, este o mare surpriză să constatăm că exploatarea aurului aluvionar, făcută, o știm cu toții, pe toată lungimea Văii Arieșului, a aurului adus de Râu din „patrulaterul aurifer” al Apusenilor, la Lupșa această exploatare a

vizat aurul aluvionar adus de cele două văi, Valea Lupșei și Valea Caselor, și foarte puțin aurul din aluviunile Arieșului. Și, tot surprinzător, acest aur nu vine din Munții Metaliferi, bogați în aur, ci din Muntele Mare, mai sărac și situat înafara „patrolaterului aurifer”.

Altcineva constată că toate satele din Apuseni stau pe „munți de aur”, deci și Lupșa. Dar noi putem constata pe concret și cu argumente indiscutabile că Lupșa zace pe un mare zăcământ aurifer. Am spus mai sus că pâraiele și văile mari ale Lupșei transportă din vechimé mult aur, îl depun în conul de aluviuni al văilor, de unde a fost masiv exploatat timp de milenii, iar dacă azi nu-l mai exploatăm, el se depune, ne așteaptă, dar o parte ajunge în tencuielile, zidurile și betoanele noastre odată cu nisipul și pietrișul din balastiere.

Și al doilea argument al existenței unui bogat zăcământ aurifer lupșean este lunca Arieșului, cea mai generoasă depunere aluvionară a Râului (scriu cu majusculă pentru că ăsta este numele tradițional la Lupșa al Arieșului!), de pe toată lungimea lui, cred, puțin exploatăată aurifer, cu depuneri de milioane de ani și deci cu o sedimentare bogată în straturile ei de jos, aproape de roca originară. Iar în zonele conurilor aluvionare ale văilor, prin depunerile și sedimentările suplimentare, zăcământul este cu atât mai bogat. Lunca Râului, în acest caz, cuprinde tot spațiul depresionar de la Mușca până la Muncel, inclusiv vatra satelor comunei.

Un alt argument, deloc de neglijat, al bogatei tradiții aurifere la Lupșa îl reprezintă folclorul, cultura populară, poveștile cu vâlve, receptate și transcrise admirabil de către celebrul rapsod, creator și autor popular, Emil Roșca, inclusiv în monografia comunei. Dar el a pus în circulație mai mult „poveștile” din fondul tradițional al Apusenilor, al Roșiei, al Buciumului și inspirate din realități miniere mai apropiate de vremurile noastre. Există, însă, un fond local mai vechi, poate dacic și daco-roman, în straturile mai vechi ale tradiției, care este al lupșenilor, disipat în toate formele culturii și artei populare, mai greu de identificat, dar cu atât mai valoros.

Aurul aluvionar – primordial și prioritar în istoria aurăritului

Aurul este dintre puținele metale care se găsesc în stare nativă, în cantități mari, în depozite aluvionare, pe cursurile de ape, dar și în albiile unor foste râuri, acumulat acolo de milenii. Se găsește în bulgărașii numiți pirite sau fire mărunte și foițe.

Exploatarea aurului aluvionar s-a făcut din vechime prin metode simple, pur mecanice, pe bază de greutatea lui specifică. În timp și, mai ales, în vremurile

noastre metodele și mijloacele s-au modernizat, a crescut cantitatea de material prelucrat, deci și productivitatea.

Aurul aluvionar a fost primul metal remarcat de om pe suprafața pământului și foarte devreme a început exploatarea și prelucrarea lui. Știm sigur că în Neolitic se exploata și prelucra aurul aluvionar și ne-au rămas bijuterii neolitice din aur. Grecii au cunoscut și ei de timpuriu „lâna de aur”, au prelucrat-o și au introdus-o în cultura clasică greacă. Foarte de timpuriu în antichitatea europeană s-a declanșat „febra aurului” și mirajul acestuia va domina secolele.

Se apreciază că din râurile noastre s-a exploatat aur în ultimele patru milenii și că acest aur este cel mai pur, de 24 de karate. S-a exploatat ușor, simplu, fără costuri de prelucrări metalurgice, fără uzine de prelucrare, fără cianuri etc.

Formarea zăcămintelor de aur aluvionar este un proces natural îndelungat și neîntrerupt de milenii. Deci prezența aurului în albiile și terasele râurilor este rezultatul eroziunii rocilor de-a lungul timpului, a antrenării lui în aluviunile râurilor. Acestea, în curgerea lor, spală pietrișul, separă și concentrează aurului aluvionar și metalele grele și le depune în straturi specifice, care se îngroașă în timp și se lasă tot mai jos, prin propria greutate, spre roca originară. Aluviunile, aceste depozite subțiri, sub formă de straturi, rezultate din materialele transportate de ape și sedimentate pe fundul albiei sau în lunci, sunt alcătuite din bolovani, pietriș, nisip, noroi. Dacă ele conțin metale nobile, aur și argint, sunt numite aluviuni aurifere.

Sunt anumiți factori care influențează depunerea aurului aluvionar, adică sinuozitatea albiei râului, viteza de curgere a apei, iregularitatea talvegului, obstacolele întâlnite, forma geometrică a granulelor și celelalte fragmente angrenate de curgerea apei. Pe firul apei se realizează o aranjare mecanică naturală a materialului erodat, fragmentele grele fiind depozitate în straturi, iar cele ușoare fiind duse mai departe în aval.

Mineralele grele, inclusiv aurul, se depun și se concentrează în zonele în care cursul apei își schimbă direcția, în părțile conexe ale albiei și în zonele turbionare. Când se produc inundații, lunca râului este ocupată de ape, se aduc și se depun noi aluviuni, care se depun peste cele vechi. În astfel de zone aluvionare aplatizate pot să apară depuneri cu concentrații de aur semnificative la baza materialului aluvionar, unde se depozitează granulele metalice cu greutate mai mare.

Datorită disoluției argintului care însoțește aurul, are loc și un proces de concentrare chimică și astfel aurul aluvionar sporește în puritate, este mai sărac în conținut de argint, în comparație cu aurul exploatat minier. Sub acțiunea apei freactice, se produce o separare a granulelor și foițelor de aur, prin faptul că acestea coboară treptat dinspre suprafață spre roca de bază.

În Apuseni, pe văile Abrudului și Arieșului, de-a lungul erelor geologice, s-au format aluviuni din rocile cristaline, sedimentare și eruptive, sub influența agenților naturali externi. În rocile eruptive și, mai rar, în cele sedimentare se află zăcăminte și mineralizări aurifere, iar prin dezagregarea rocilor care dețin astfel de zăcăminte, aurul liber trece în aluviuni sub formă de granule sau paiete milimetrice și submilimetrice. Aurul aluvionar mai provine și din rocile cristaline străbătute de Valea Arieșului sau de afluenții săi, precum și de la instalațiile de măcinare a minereului aurifer, șteampurile, aflate pe cursurile acestor văi.¹

Pe cursul apei, în timp, s-a realizat sortarea gravitațională a metalelor grele, apoi sedimentarea, mai ales la locul unor baraje, obstacole cu pietre, lemne căzute în apă sau rădăcini de copaci, la coturile bruște ale apei.

Exploatarea aurului aluvionar s-a făcut din cele mai vechi timpuri și la toate civilizațiile vechi, cu metode simple, străvechi, tradiționale, folosindu-se exclusiv principiul separației naturale gravitaționale, sub influența apei, a aurului din nisipurile însoțitoare, care curg pe plan înclinat, anume pregătit. Această tehnologie străveche o găsim prezentată și în scrierile anticilor: Plutarh, Strabon, Plinius și Diodor din Sicilia.

S-a uzat de uneltele cunoscute: șaitrocul, sitele întreșesute și plăcile de lut ars, rotunjite, cu o bună deschidere pentru drenaj și având pe fund și pe pereții laterali niște obstacole de cuarț, fixate în lut înainte de ardere, pentru a preveni ca granulele de aur să se rostogolească libere în alte soluri, îndeplinind rolul de lână folosită la greci.

În cazul aurăritului din Apuseni, uneltele, în principiu aceleași, sunt astfel prezentate: inventarul lor se compunea din hurcă sau hârloaste, șaitroc, dârg (crișană), troc, sapa, ciubăr, donicuță și pânzele de cioarec (pănură).²

Hârloastea este acel plan înclinat, făcut din scândură, lung de 2-2,5 metri și lat de 60-80 cm, cu o înclinare de 25-35°, așezat pe picioare de lemn, iar peste el se așază pânzele sau pânura. Cu sapa se trăgea nisipul în troc, după care trocul se golea la partea de sus a hârloastei. Peste material se turna apă cu donicuța, de jos în sus, astfel ca apa să antreneze nisipul spre capătul de jos, iar aurul să rămână, ca fiind mai greu, pe pânura de lână. Din când în când, aceste pânuri se spălau în ciubăr și din materialul depozitat pe fundul ciubărului, cu șaitrocul, se alegea aurul liber. Mânuierea șaitrocului se făcea cu dibăcie, după mult exercițiu, astfel ca separarea aurului, pe șănțulețul central a șaitrocului să se facă fără pierderi, adică fără ca aurul să fie eliminat din șaitroc cu apa și nisipul. Aurul astfel obținut se colecta într-un corn de vită cu dop sau într-o pânză.

¹ Sabin Cioica, „Mineritul țărănesc în Munții Apuseni”, în „Lupșa – aur și oameni...”, vol. II, p. 517;

² Ibidem, p. 518;

Într-o relatare memorialistică, prof. Laurențiu Roșca din Lupșa depune mărturie că tatăl său, în iulie 1947, mai practica aurăritul aluvionar pe Arieș, pe terenul familiei la Răstoacă, pe malul Râului. O făcea pentru completarea veniturilor, dar o făcea sistematic, cu pricepere și experiență, era un fel de șef de echipă, el făcea „prospecțiunea”, descoperirea zăcămintelor, uneori mergând pe Arieș în jos până către Turda și dacă găsea ce căuta chema echipa de acasă la lucru. Îi mai avea ortaci pe Vasile Raiu, Petru Bădău a Radului, Nicolae Șpan a Șchioapei, Petru Bădău Tutulea, Alexe Roșca-Fosuț, Dumitru Popa a Sabinei Turcului, Ilie Ceapa a Hajmii și mulți alții.

Pentru o nevoie specială – taxe școlare pentru fratele mai mare Nicolae, ajuns ziarist la Cluj –, în iulie 1947 fac o probă în Răstoacă pentru aur. Copilul de 5 ani, Laurențiu, a asistat la proba de aurărit a celor doi, tatăl și fratele mai mare, și ne descrie procesul tehnologic la care asista cel pe care l-am prezentat mai sus, dar și cu noi detalii. Materialul rezultat, adunat „într-o bucată de pânză, era dus acasă, unde, tratat cu «timisău» (mercur), lua forma unui boț de mămăligă cu brânză – se pune pe foc, într-o cratiță de tuci și rezulta **aurul ars**”, care era apoi cântărit „cu ajutorul **scafelor** speciale. Dintr-o «bărtăcuță» de pânză tata scotea un cântar miniatural asemănător cu cel din farmacie, cu ac. Ca greutate folosea boabe de porumb, cu greutate cunoscută prin experiența anterioară. Apoi aurul era depus în cornul de bou și, după mai multe «expediții» la Arieș, aurul era predat la Bancă, cu preluare la Primăria din Roșia Montană, care-l plătea cu o sumă de bani. Există o evidență strictă a căutătorilor producători de aur, un traseu înscris într-un Registru de control pentru predarea metalelor prețioase produse. Producția zilnică a unei echipe de 2-3 oameni era de 1-2 grame, funcție de mai mulți factori: norocul zilei, concentrația găsită, modul de lucru al echipei, un venit mulțumitor, mai ales dacă mai producea și gospodăria.” („Lupșa – aur și oameni...”, vol. III, p. 444-446)

Cu naționalizarea din 1948, această străveche îndeletnicire a încetat pentru toți românii, spre paguba lor și a statului.

Potrivit unui studiu recent (2010), publicat de către geologul Sorin Tamaș Bădescu, conținutul în aur al aluviunilor aurifere de pe Arieș, funcție de mărimea granulelor, se prezintă astfel: cele până la 1 mm sunt în proporție de 0,10-0,43 grame/tonă, la 2 mm sunt de 0,26- 0,43 grame/tonă, cele de până la 3 mm sunt de 0,28 grame/tonă. În zona Lupșa mărimea granulelor este de circa 0,4 mm.

Aurul aluvionar s-a exploatat în toate vremurile, iar în epoca contemporană este exploatat cu tehnologie modernă performantă. Materialul primar este preluat din albia râului sau de pe terase cu pompe de slam sau excavatoare de mare capacitate, apoi este spălat cu apă sub presiune mare, este sortat în ciururi vibratoare, după care aurul grosier este capturat pe jgheaburi de tip Stoice Box,

iar materialul util este separat gravitațional și centrifugal în concentratoare de tip Knelson. Concentratul fin rezultat este dus la mesele de separare tip Gemini, în vederea procesării și stabilirii produsului final, care apoi este topit și turnat în lingouri.

Perioada comunistă a instituit în România exploatarea industrială a aurului aluvionar prin zeci de balastiere, alături de exploatarea nisipului și pietrișului. Se uza de o instalație creată de inginerul Gheorghe Ștefan din Argeș, și rezultau câteva sute de kilograme de aur pe an. În anul 1988, cele 300 de balastiere au livrat statului peste două tone de aur, ceea ce la prețurile de azi înseamnă cam 100 milioane de euro!

În nisipurile aluvionare mai există, și se exploatau industrial, și alte metale: mangan, titan, bor, crom, nichel, în cantități care fac rentabilă exploatarea.

După 1990, s-a renunțat nejustificat la exploatarea aurului aluvionar, și astfel România pierde anual milioane de euro, pe când alții, inclusiv Kosovo, în Europa, continuă să-l exploateze.

Meseria căutătorilor de aur, veche de mii de ani, este pe cale de dispariție în România și asta este o mare pierdere. Dacă meseria ar continua să existe, să fie corect legiferată și odată cu ea întreg aurăritul aluvionar, dacă experiența balastierelor din epoca anterioară ar fi reluată, s-ar produce o mare cantitate de aur, se apreciază că mai mult decât prin exploatarea minieră prin minele existente. Aurul aluvionar este de puritate mai mare și de concentrație de 4 până la de 30 de ori mai mare ca la Roșia Montană.

Această resursă impresionantă este ignorată, piedicile birocratice fac ca în România să nu mai existe căutători de aur și exploatarea aurului aluvionar, ceea ce este de mai multe ori păgubos pentru noi. Străinii ar dori să exploateze această resursă, dar prin mari exploatarea, prin mari decopertări, cu efecte dure asupra mediului. S-au și generat astfel de proiecte, la care, însă, ecologiștii, pe bună dreptate, au protestat vehement și au declanșat procese în instanțele juridice.

Mirajul aurului – de nestăvilit

Mirajul aurului, un „El Dorado” românesc, continuă să fascineze imaginațiile, să suscite interes și preocupări în Apuseni și-n alte părți ale țării, atât printre localnici, cât și-n rândul amatorilor de pretutindeni. Lucrătorii din minerit, pensionați sau disponibilizați prea devreme la dispariția mineritului din Apuseni, sunt și ei nostalgici, dispuși să devină căutători de aur sau lucrători în aurăritul aluvionar. Unii chiar trăiesc dureros drama închiderii minelor, dispariția meseriilor miniere, ruperea tradiției milenare a mineritului și aurăritului în Apuseni.

Cei mai mulți au conștiința valorii de patrimoniu cultural național a mineritului și cu atât mai mult a aurăritului, simt dureros drama aurului românesc, încetarea producerii lui și pierderea de către statul român a unor drepturi și competențe în materie de ștanțare, gestionare și decizie în materie. Ei militează riguros pentru chibzuită legiferare în acest domeniu, pentru valorificare eficientă și prin instituții și competențe naționale a aurului, cât și pentru o exploatare și prelucrare cu mâinile și gestiunea noastră a aurului, în folosul poporului român.

Din această nostalgie, sau miraj al aurului, s-a născut o experiență, un caz mai special al continuității aurăritului aluvionar, sub forma nu a exploatarea, ci doar a promovării turistice a aurăritului aluvionar, experiment care a evoluat la ceea ce azi se cheamă „Casa căutătorilor de aur”.

Începutul l-a făcut ing. pensionar Ioan Cătălina, din comuna Buceș, satul Stănița, jud. Hunedoara, care, pe la 70 de ani s-a apucat să facă demonstrații turiștilor în materie de aurărit aluvionar, să le prezinte, ca ghid, zona minieră și aluviunile aurifere, istoria mineritului în zonă, modul de exploatare minier sau aluvionar, precum și folclorul aurăritului.

În etapa evolutivă următoare, cu bani europeni, s-a pus pe picioare Asociația „Casa căutătorului de aur” pe proprietatea ing. Ioan Cătălina, o construcție nouă adecvată și activității turistice, dar și o inițiativă menită să promoveze meșteșugul căutării aurului aluvionar. „Afacerea” este astăzi păstorită de d-na Georgeta Dulgheru, inginer geolog, fost lucrător în subteran, cu o bogată experiență în minerit, iubitoare de meserie și dornică să facă turism minier și de aurărit aluvionar „Ceea ce vrem noi, spune d-na, este să nu lăsăm să se piardă această tradiție, a căutatului de aur aluvionar. Vrem să menținem vie amintirea mineritului și a căutării aurului în râuri, fiindcă acestea sunt parte a vieții localnicilor de sute de ani.”³

Asociația d-nei inginer Dulgheru, creată în 2015, își propune: să promoveze turistic zona minieră; să ofere lecții de istoria mineritului și aurăritului aluvionar; să ghideze turiștii și către alte zone și obiective turistice, către vechile guri de mine din Apuseni sau către movilele aurifere aluvionare rămase mai ales pe Valea Arieșului; să promoveze la turiști folclorul minier, poveștile cu vâlve și inventarul muzeistic, mai ales unelte din aurăritul tradițional și, nu în ultimul rând, să ofere cazare și servicii turistice obișnuite.

În plan creștin, Asociația cultivă o evlavie specială pentru Sfânta Mare Muceniță Varvara, ocrotitoarea minerilor.

³ Bogdan Stanciu, „Aur curat”, în „Sinteza”, 28 august 2017;

Lupșa istorică are o bogată tradiție în aurărit, bogată și îndelungată, milenară cu siguranță, de pe vremea agatârșilor, dacilor și daco-romanilor până în epoca modernă, cu o activitate mai intensă, se pare, în epoca veche și în cea medievală. Și, poate, de aceea memoria colectivă locală, care reține mai ales fapte și informații mai apropiate de noi, nu ne oferă un folclor prea bogat în produse miniere și din aurărit de la Lupșa acelor vremuri de tumult aurifer. Dar acesta a existat cu siguranță în Antichitate și-n evul de mijloc.

Dacă aurul aluvionar este primordial și în Apuseni, adică s-a exploatat înaintea celui minier, apoi depresiunea Lupșei, cu generoasa luncă a Arieșului, cea mai lungă și cea mai lată, cred, de pe tot cursul montan al Râului, această luncă, deci, a oferit materie primă – zăcământ aluvionar – din abundență pentru aurăritul aluvionar. Și cum această depresiune este prima mare deschidere în curgerea Arieșului, iar albia aici este liniștită, cu puține pante repezi, depunerile de aluviuni sunt masive, de mari suprafețe și-n mai multe straturi, rânduite de perioadele de inundații, dar și-n perioadele liniștite ale Râului. Cu siguranță în lunca lupșeană a Arieșului se pot identifica azi cele mai multe movile aurifere, acele ridicături mari și chiar foarte mari, rezultate din aurăritul aluvionar, roase mult de vremuri, dar încă foarte vizibile, ca dovezi incontestabile ale strădaniilor strămoșilor mânați de mirajul aurului, dar și de nevoile prozaice ale vieții de zi cu zi.

Și cum aurăritul aluvionar este nu doar primordial, ci și prioritar în istoria lui, la Lupșa, și pe întreg Arieșul, s-a practicat masiv aurăritul aluvionar și după începerea, demult, în vechime, a aurăritului minier la Roșia Montană și nu numai. Deci o exploatare în paralel a aurului, pe ambele căi, fără întrerupere și nu doar din inerție sau tradiție, ci pentru că se justifica economic, ambele soluții, aurăritul minier și cel aluvionar, fiind eficiente, la îndemâna moșilor și în interesul stăpânilor.

La Lupșa, pentru istoria aurăritului aluvionar, se mai impune o constatare foarte interesantă și surprinzătoare: marea majoritate a movilelor aurifere, a maurelor realizate cu piatră mare, probabil rocă sterilă, rămasă din aurărit, cât și alte evidente lucrări aurifere, se află în conurile de aluviuni ale celor două văi, afluenți importanți, pe stânga, ai Arieșului, Valea Lupșei și Valea Caselor. În această ordine pentru că, la Valea Lupșei, conul de aluviuni este mai întins, mai adânc, pe o suprafață mai mare, poate pentru că Arieșul este mai departe de strămoșii dealurilor, iar lucrările aurifere, identificabile azi, sunt mai multe și mai bine păstrate.

Deducem de aici că a fost exploatat aurul și din aluviunile celor două văi, deci aur adus cu aluviunile din Muntele Mare, adică nu din Munții Metaliferi, nu din „patrulaterul aurifer” al Apusenilor, cunoscut și consacrat în istorie. Și cum amploarea urmelor de exploatare este azi foarte mare, înțelegem că s-a făcut aurărit aluvionar, în cele două conuri de aluviuni, de amploare și mare intensitate, și în vremuri nu prea îndepărtate, dat fiind stadiu de mai mică degradare a rămășițelor acelor lucrări.

La Valea Lupșei și, cred, că și la Lupșa-Sat, întreaga suprafață a celor două conuri de aluviuni este răvășită de lucrări aurifere, întreg materialul aluvionar depus de milenii de cele două văi, pe o adâncime destul de mare, poate până la roca de bază, a fost trecut prin trocul și șaitrocul aurarilor lupșeni în milenii lor de aurărit aluvionar. Este și aceasta o imagine teribilă a mirajului aurului la moșii și strămoșii noștri lupșeni!

Sperăm să putem face, chiar dacă nu foarte profesional, o cartografiere a zonei celor două conuri aluvionare, pentru a ilustra cât mai convingător acest lăptos, milenar și eroic, șantier lupșean al aurului, poate cel mai grandios din întreaga istorie locală.

Cât privește afluenții pe dreapta ai Arieșului de pe raza comunei Lupșa, nu putem identifica o situație similară, conuri cu aluviuni aurifere, deși aici afluenții vin din Munții Metaliferi. E adevărat că niciunul nu a avut în față o luncă întinsă pentru a depune cantități mari de aluviuni și, deci, depuneri de metale. Aluviunile lor au fost vărsate direct în Arieș și acesta le-a purtat și depus în lunca lui.

Existența aurului și a altor metale valoroase în Muntele Mare este probată și de practicarea mineritului aurifer aici. Cel puțin o mină importantă și destul de mare, cunoscută și identificabilă și azi, **Mina Cirului** de la Valea Lupșei, o dovedește din plin. O intrare în mină se poate vedea la Părăul Mare, cam la jumătate distanța între Valea Lupșei și Muncel, la câțiva metri de locul unde Părăul Mare traversează șoseaua și calea ferată. Tradiția spune că galeria străbate dealul Citera, zona Lespedarului și iese la Ciru, undeva la vărsarea Părăului Micuzii în Valea Lupșei. Eu n-am știință dacă această ieșire, la Ciru, a galeriei este identificată cu exactitate și nici cât din galerie este vizibilă. Ar merita o cercetare atentă a galeriei și a stării ei.

O a doua galerie, **Mina Relii**, este cunoscută și identificată, cu o singură intrare, în Hădărău, în dealul Bunălașa, undeva în dreapta drumului ce duce din Fundul Hădărăului peste Dealul Muschii spre Mușca. Pe o adâncime de 10-15 metri, galeria este accesibilă, s-a intrat recent de către un grup de tineri, s-a găsit acolo o deschizătură mai mare, o încăpăre cu boltă mai înaltă și o icoană, semn că din când în când intră niște curioși pe o intrare foarte mică.